

Szász Lajos

KATOLICIZMUS, SZOCIALIZMUS, MAGYAR FAJ

Kovács Dávid: *Szabó Dezső nemzetszemlélete. A közösségi identitás változatai Szabó Dezső életművében*. Attraktor, Máriabesnyő, 2014, 210 oldal

Kovács Dávid, a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa eszmetörténeti szempontból nagyon érzékeny, az elmúlt évtizedek ideológiai harcaival terhelt, ám kétségtelenül annál izgalmasabb kérdést vizsgált az ELTE Bölcsészettudományi Karán megvédett, jelen kötet alapjául szolgáló doktori értekezésében. Igen érdekes, és a 20. század magyar történelmére jellemző, hogy csak most, hetven esztendővel Szabó Dezső halála után készülhetett el az első, immár az életmű célzatos (félre)magyarázásán túllátó munka, amely nem kívánja Szabót egyetlen ideológia vagy eszme számára sem lefoglalni vagy megbélyegezni. A könyv legnagyobb értéke ez az elfogulatlan szemléletmód.

Kovács Dávid Szabó Dezső nemzetszemléletét és annak változásait Quentin Skinnernek, az ún. cambridge-i iskola vezető eszmetörténészének felfogását felhasználva közelítette meg. Skinner véleménye szerint egy-egy személy gondolkodását, eszméit nem lehet önmagukban szemlélni, hanem csakis a saját „intellektuális miliójében” – azaz egy adott kérdés feltárásakor számba kell venni, hogy a kortársak, az illető gondolkodóval esetleg ellentétes nézeteket vallók miként vélekedtek ugyanarról a témáról. Csak miután ez a szélesebb alap is rendelkezésre áll, lehet ezen a mezőn elhelyezni és értelmezni a vizsgált személy gondolatrendszerét. Kovács szinte végig alkalmazza ezt a módszert, Szabó Dezső mellett párhuzamosan futtatja az uralkodónak mondható konzervatív-liberális eszméket (a könyv első részében), a szociáldemokrata nézeteket, illetve Jászi Oszkár gondolatait. A könyv második felében pedig gyakran ütközteti Szabó elgondolásait az akkori hivatalos ideológiát képviselőkével, például Szekfű Gyuláéval. Lehetséges párhuzamként többször előkerülnek a népi írók is.

Az objektivitásra és a sajátos megközelítési módra támaszkodó Kovács úgy szakított az eddigi kanonikus Szabó Dezső-képpel, hogy különösen nagy hangsúlyt fektetett az életmű meglehetősen elhanyagolt, 1919-et megelőző részére. Alaptézise, hogy Szabó gondolkodásában radikális változást jelentett az I. világháborús tapasztalat, új felfogásának mintegy szimbolikus megjelenítője és kezdete az 1919-ben megjelent *Az elsodort falu* című regénye. Amellett azonban, hogy e váltással számolunk, Szabó Dezső szövegeit vizsgálva Kovács Dávid arra az eredményre jutott: bizonyos gondolati elemek állandóak, az életmű egészét tekintve jelentősnek nevezhetők.

Ilyen fontos, alapvető fogalom Szabó Dezső számára a közösség, melynek aktuális tartalma és jelentése persze idővel változott. Szabó gondolkodásában ugyanis az egyénnel szemben mindig privilegizált helye volt a közösségnek. A könyv behatóan taglalja en-

nek a fogalomnak az életműben fellelhető változatait, szűkebb és tágabb értelmezéseit, egyre újabb megközelítéseit.

A kötet első felében Kovács Dávid részletesen feldolgozza az életmű eddig többnyire szem elől tévesztett részleteit. Szerzőnk bemutatja, mennyire fontos, egész életre szóló benyomásokat szerzett Franciaországban Szabó Dezső. Már korábban is nagy hatással volt rá Schopenhauer és Auguste Comte filozófiája. A Franciaországban eltöltött idő és a megszerzett tapasztalatok is munkálták Szabóban, amikor arra a következtetésre jutott: a számára ekkoriban elsődleges közösségnek tartott emberiség egységének elérésére a katolicizmus hivatott. Ennek jegyében telt el Szabó Dezső hazatérése utáni első néhány tanári éve Székesfehérvárott. Fontos kiemelni, hogy a katolicizmusban nem a (személyes) hit jelentőségét értékelte, hanem a társadalomformáló erőt tartotta fontosnak. Kevésbé ismert személyes okokból Szabó „katolikus korszaka” hamar, már 1911-ben lezárult. Nagyváradra kerülve a Nyugatban és a Huszadik Század hasábjain kezdett el publikálni. De megmaradt számára ekkor is az „Eszményi Társadalom” utáni vágy, melyet azonban most a szocializmus, nem pedig a katolicizmus révén tartott elérhetőnek. A társadalom összetartozását ekkor a „pszichikai egység” kifejezésével illette, mely különféle, például valamiféle „pozitív vallás” kidolgozásával az egyénnek a közösség alá rendelését szolgálja. Ezen fogalmi keretek a későbbiekre nézve is fontosak, csupán más lesz a tartalmuk. A szabadgondolkodó, a szocializmussal is kacérkodó Szabót a katolicizmus társadalomformáló erejében hívó Szabóval az emberiség egységének eszménye köti össze, miközben az I. világháború végéig változatlanul az emberiség elvont fogalma jelentette az eszményi közösséget.

Kovács sorra elemzi a közösségi identitással kapcsolatos legfontosabb fogalmak tartalmi változásait Szabó Dezső 1910-es évekből keletkezett szövegeiben, és arra jut, hogy bár bizonyos elemeiben eltér azoktól, de sok tekintetben a szociáldemokraták, illetve Jászi Oszkár és körének nézetei tükröződnek vissza írásaiban. Ekkoriban az osztályérdekek és -ellentétek szerinte a nemzeti hovatartozásnál fontosabb kötelékek, illetve szakadékok. Szabó elvetette – szintén a szocialista gondolkodókhöz hasonlíthatóan – a nemzeti múltszemlélet hivatalos formáit is. Véleménye szerint csak a jövőben betölthető közös nemzeti feladatok képezhetik a nemzeti identitás alapjait, nem pedig valamiféle ködös, osztályérdekektől átitatott, megalkuvásokkal teli történeti múltra való hivatkozás. A magyarságképe pedig ekkor a „keleti energikusság” és a „nyugati hivatás” kettősségének hangsúlyozása volt jellemző. Összességében amellettt történelmi lándzsát, hogy a haza és nemzet fogalmait a szocializmus által megvalósuló nagyobb, az egész emberiségre kiterjedő egység részeként értelmezzük. E nézetével pedig a korban – habár elemeinek léteztek párhuzamai – egyedülálló volt. Szabó Dezső is osztotta a szocialisták egységes világállamról alkotott elképzeléseit, de mellette fontosnak, mintegy a nagyobb egység felé alkalmas lépcsőnek tartotta a fennálló állami kereteket, különösképpen az Osztrák–Magyar Monarchiát.

Az igazi váltás – mint utaltunk rá – Szabó Dezső életművében az I. világháború éveit következett be. A magyarság szenvedései, az a tapasztalata, hogy szövetségesei elnyomják, hátraszorítják, eredményezte, hogy gondolkodásában az elsődleges közösség szerepét immár a magyar nemzet vette át. A váltás azonban mintegy integrálódott a ko-

rábbi gondolatokba, hiszen Szabó számára élete végéig fontosak maradtak a nemzetnél nagyobb entitások is. Ám az eszményi, az egész emberiségre kiterjedő egységnek mintegy előfeltételévé vált a magyarság önálló és kiteljesedett létezése.

A szakirodalom eddig is kiemelte, hogy Szabó Dezső gondolatvilágában központi helyet foglalt el a magyar parasztság, ám ezt sokszor valamifajta osztályharcos ideológia részeként értelmezte. Kovács szerint azonban Szabó a parasztságra sokkal inkább a magyarság legmélyebb, legigazibb formájának hordozójaként tekintett. Nála a parasztság történelmi és társadalmi szenvedése, elnyomatása szimbolizálja az egész magyarság hasonló sorsát. Szabó végsősoron ugyanis a magyar parasztságot tartotta a nemzet megtestesítőjének. Véleménye szerint a magyar arisztokrácia és középosztály is idegen származású. Meg kell jegyeznünk, hogy Szabó számára a nemzet – bár a korban divatos „faj” kifejezéssel illette – egyáltalán nem valamiféle fajbiológiai fogalom, inkább nyelvi-etnikai tartalommal bíró közösség. Úgy vélte ugyanis, hogy a magyar nemzet hosszú történeti fejlődés eredményeképpen jött létre. Ez a Szabó-féle nemzetfogalom egészen az 1930-as évek végéig maradt meg, amikor is – Kovács meglátása szerint – a magyarországi németek disszimilációja és a zsidóság kirekesztése miatt Szabó számára fontossá vált egy olyan nemzetfelfogás kidolgozása, amely túllép az etnikai kereteken és nagyobb, egybefoglaló közösség lehetőségét kínálja fel. Ez volt számára a „Magyar Nemzet”, szemben az etnikai alapú „magyar fajjal”, amely mintegy konkurense volt a Szekfű Gyula és köre által is propagált Szent István-i állameszmének.

Szabó Dezső gondolkodásában az I. világháború után az állam szerepe is átértékelődött. Addig az állam a területén belül fellépő nemzeti és felekezeti ellentétek elsimításának eszköze volt, s mint ilyen, a kívánatos egységesülés eszköze. Az 1920-as évektől viszont az állam – immár retrospektíve, Szabó műltszemléletében is – a magyarság elnyomására használt gépezetté vált, melyet szívós harccal meg kell hódítani a nemzetnek. Az 1930-as évek végével ez a kép némileg szintén módosult, ezzel együtt a korábbi, általa támogatott etnikai alapú revízió helyett ezután az integrális revízió híve lett. Mindemellett elítélte a felelőtlen revíziós propagandát és a német szövetséget is, és elkezdte kidolgozni a kelet-európai népek összefogására vonatkozó tervzetét. Ennek alapja maga a kelet-európai ember, elsősorban a közös történelmi tapasztalattal rendelkező kelet-európai parasztság lett. Az idősödő írónak talán ez a gondolata termékenyítette meg leginkább kortársai képzeletét, és legnagyobb hatású ma is.

Kovács Dávid hosszabban elidőzik Szabó Dezső műltszemlélete kapcsán a protestantizmusról alkotott nézeteinél. A szerző helyreigazítja az elburjánzott félreértéseket Szabó teológiai gondolkodását és protestantizmusát illetően. Egyértelműen érvel amellett, hogy kortárs egyházi bírálói joggal látták benne a bensőséges vallásosság kritikusrát, aki a magyar reformátusságot elsősorban kulturális tényezőként értékeli (mint ilyet, a nemzetépítés fontos eszközének tartja), és csak másodsorban hangsúlyozza vallási jellegét. A korábban a katolicizmus világegységesítő szerepét nagyra becsülő Szabó Dezső így jutott el oda, hogy a protestantizmus, azon belül is elsősorban a kálvinizmus a „magyar pszichének” legjobban megfelelő vallás, amely a magyar „faji jelleg” kifejlődését igazán elősegíti.

Kovács Dávid könyve olvasmányos, jó stílusban megírt, alapos munka. A széles forrásbázison alapuló feldolgozás meghaladja és számos ponton igazítja ki a Szabó Dezsőről eddig kialakult, polarizált nézeteket. Az életmű megértése szempontjából bevezetett új megközelítés, amely az 1919 előtti írásokra is nagy hangsúlyt fektet, a jövőben a kutatás számára megkerülhetetlen lesz. A Szabó Dezsőt körülvevő szellemi környezet ismeretése a korszak eszmetörténetét kevésbé ismerő olvasó számára is megkönnyíti az író gondolatainak értelmezését. Ezt segíti a számos idézet, melyek azonban nem uralják a szöveget, hanem jól illusztrálják a szerző megállapításait. A könyv szerkesztése, a tematikus és kronologikus megközelítés egyszerre történő érvényesítése sajnos néhány felesleges ismétlést is okoz, egy hosszabb szó szerinti idézet pedig kétszer szerepel a munkában (a 29. és 133. oldalon), mindkét alkalommal hasonló megállapításokkal kísérve. Ilyen apróságokat leszámítva, összességében Kovács Dávid könyve révén a 20. századi magyar eszmetörténet egyik kiemelkedő szereplőjének nemzetszemléletét feldolgozó nagyon fontos munkával gazdagodott a hazai szakirodalom.



Csoportkép a Széchenyi-fürdő kibővítés utáni átadási ünnepségén 1927-ben (középen Ripka Ferenc székesfővárosi főpolgármester [1925–1931], jobbról a második ifj. Francsek Imre építész)